

مبانی حقوقی حمایت از کودک در فضای مجازی در حقوق ایران و اسناد بین‌الملل

معصومه نکاوکار روشن ضمیر^۱
فاطمه‌سادات حسینی ابراهیم آبادی^۲

چکیده

در عصر حاضر با پیشرفت فضای مجازی تهدیدهای مختلف و متنوع موجود در آن فضا که مشخصه اصلی آن ارتباط با سایر کاربران است، نگرانی‌ها در مورد امنیت کودکان را بسیار افزایش داده است که سبب شده تا برای امنیت کودکان در این فضا با کمک و به‌کارگیری سلسله حقوقی که در کنوانسیون و اسناد ایران برای آنان لحاظ شده قوانین حمایتی محکمی ایجاد شود. از این جهت این سؤال ممکن است به وجود آید که دولت به موجب حقوقی که کودک دارد نسبت به حمایت کودک در فضای مجازی چگونه عمل کرده است؟ در فرضیه این سؤال باید گفت دولت در اجرای حقوق کودک کمی ضعیف عمل کرده است چه بسا برای حقوق کودک قوانینی وضع شده، اما گاهی برای امنیت کودک در فضای مجازی با وجود قوانین، کوتاهی به عمل آمده و امنیت کودک کم‌رنگ بوده که این نشان از کم‌توجهی به حقوقی است که کودک از آن برخوردار است. در نتیجه باید این موضوع مدنظر دولت و نهادها قرار بگیرد که رعایت مبانی حقوق و امنیت کودکان چه در فضای مجازی و چه در دیگر موضوعها بر سایر مسائل تقدم داشته باشد که این امر با توجه به اهمیت و به‌کارگیری حقوق کودک میسر خواهد بود. این مقاله ضمن استفاده از مستندات حقوقی و منابع کتابخانه‌های از طریق مطالعه کتاب و سایر مقاله‌ها و با روش تحلیلی- توصیفی در خصوص حمایت از مبانی حقوق کودکان در فضای مجازی به نگارش در آمد است.

واژگان کلیدی

فضای مجازی، کودک، مبانی حقوقی، اسناد بین‌المللی، حقوق ایران.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق و معارف اسلامی، دانشگاه غیرانتفاعی رفاه، تهران، ایران
Masumehzekavatkar@gmail.com
۲- استادیار دانشکده حقوق و معارف اسلامی، دانشگاه غیرانتفاعی رفاه، تهران، ایران
sh_hoseinpour@outlook.com

مقدمه

در تبیین این مسئله باید گفت سیاست حمایتی در قوانین بین‌الملل، به صورت جرم‌انگاری خاص در حوزه حقوق کودکان (حق حریم خصوصی، حق کرامت، حق سلامت روان و حق آموزش) یا به صورت تشدید مجازات جرائم علیه آنان تجلی می‌کند؛ زیرا حقوق کیفری به عنوان بیان‌کننده ارزش‌های اساسی حاکم بر یک جامعه علاوه بر نقش آموزشی و اجتماعی که در برخی رفتارها دارد در عین حال می‌تواند به عنوان عاملی بازدارنده و پیشگیرانه در ارتکاب برخی رفتارها، مؤثر باشد (اسلامی، میریان، ۱۳۹۴، صص. ۷-۳۶). تمامی جرائمی که در بخش‌های گوناگون علیه کودکان به وجود می‌آید اصلی مشترک در آن وجود دارد که نقض حقوق اساسی کودک از جمله حریم خصوصی آنان است که در اکثر موارد، تجاوز به جنبه‌های مختلف حریم خصوصی اطفال زمینه بزه‌دیدگی و اشکال سوءاستفاده که موجب آزار و اذیت و بهره‌کشی از آنان می‌گردد، را فراهم می‌کند. به همین دلیل اهمیت و ضرورت نگارش این مقاله از آن جهت است که حقوق کودکان که گاهی کم‌رنگ جلوه می‌کند، پُر اهمیت و اساسی قلمداد شود؛ زیرا تا حقوق کودک رعایت و محترم شمرده نشود، نمی‌توان برای او امنیت نسبی را فراهم کرد که این امر برای داشتن جامعه و نسل سالم، ضروری تا حدی دارای اهمیت است که کنوانسیون جهانی حقوق کودک ۱۹۸۹ قبل از اینکه به مباحثی مانند صیانت از کودک در برابر انواع سوءاستفاده و استثمار جنسی، مواد مخدر، شکنجه و هرگونه سوءرفتار و کودک‌آزاری بپردازد، ماده ۱۶ را به رعایت حریم شخصی کودکان اختصاص داده است. این ماده مقرر می‌دارد: ۱- در امور خصوصی، خانوادگی یا مکاتبات هیچ کودکی نمی‌توان خودسرانه یا غیرقانونی دخالت کرد یا هتک حرمت نمود؛ ۲- کودک در برابر این‌گونه دخالت‌ها و یا هتک حرمت‌ها مورد حمایت قانون قرار می‌گیرد. این مقاله پیشینه‌هایی هم به همراه دارد؛ برای نمونه، پژوهشی با عنوان دولت و امنیت اخلاقی کودکان در فضای مجازی که توسط ظریفه قاسمی در سال ۱۳۹۷ انجام شده است که به امنیت کودک در فضای مجازی و پابندی دولت به اجرای حقوق کودک اشاره داشته است. یا در مقاله‌ای با عنوان حقوق کودکان در فضای مجازی با تأکید بر کنوانسیون

حقوق کودک توسط درویشوند در سال ۱۳۹۵ پرداخته است که به موضوع معین کردن حقوق کودکان در فضای مجازی طبق کنوانسیون حقوق کودک اشاره دارد؛ اما در مقاله حاضر به موضوع دیگری مانند بررسی انواع مبانی حقوق کودک و مورد توجه قرار دادن این حقوق برای بالا بردن امنیت کودک در فضای مجازی اشاره دارد.

۱- مبانی حقوقی کودک در اسناد بین‌الملل

۱-۱- حق حریم خصوصی کودک در اسناد بین‌الملل

حریم خصوصی جزئی از امنیت و آزادی افراد است که در ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۸۴ بر آن تصریح شده است (Brown and Goodwin, 2006, p.225). ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام می‌دارد: «احدی در زندگی خصوصی، امور خانوادگی، اقامتگاه یا مکاتبات خود نباید مورد مداخله‌های خودسرانه قرار گیرد...». میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز در ماده ۱۷ به منع مداخله در زندگی خصوصی، خانواده، مکاتبه‌ها و اقامتگاه افراد تصریح نموده و حمایت از افراد در برابر چنین مداخله‌ها و تعرض‌هایی را لازم می‌داند. تصریح به حریم خصوصی در اسناد بین‌المللی به قطعنامه کنگره استکهلم (۱۹۷۷) برمی‌گردد که حق حریم خصوصی را حق هر فردی می‌داند که به هر شکلی که بخواهد زندگی کند و ورود در زندگی خصوصی و خانوادگی داخلی هر شخص، عمومی کردن امور مربوط به زندگی خصوصی او، به کار بردن نام، هویت و تصاویر او، توقیف مکاتبه‌ها، استفاده از مخابرات کتبی و شفاهی، پخش کردن اطلاعاتی که از او به دست آمده، حفظ اسرار شغلی و حرف‌های و غیره برخلاف قاعده را از اموری می‌داند که این حق فرد را نقض می‌کند. تعریف قطعنامه استکهلم به حوزه یا مکان خاص اشاره ندارد، حال آنکه حریم خصوصی حوزه یا مکان مشخص را دربرمی‌گیرد. مطابق بند ۱ ماده ۸ کنوانسیون حقوق بشر اروپایی «هر کس حق دارد که حریم زندگی خصوصی و خانوادگی، خانه و مکاتبات وی حفظ شود» (Mow bray, 2007, p.6). برخی از محققان آن را به معنای حق داشتن خلوت تعبیر کرده‌اند (لوک، دزیل، المارش، ۱۳۸۳). ماده ۸۱ کنوانسیون حقوق کودک نیز در فرض تزامم بین حفظ حریم خصوصی کودک و منافع

عالیه او، منافع اخیر را ترجیح می‌دهند. از طرفی اگر جنبه‌های مختلف حریم خصوصی نقض شود به ورود صدمه به این گروه سنی منجر می‌شود که کودکان را در معرض خطرهایی قرار می‌دهد و راهی برای ایجاد اشکالی از آسیب‌ها و خطرهای ناشی از بزه‌دیدگی و بزهکاری قلمداد می‌شود. بر اساس نتایج برخی تحقیقات، نگرانی جدی در رابطه با رعایت حریم خصوصی افراد به‌طور جدی برای کاربران فناوری‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی نوین در کشورهای مختلف مطرح است و البته در میزان این نگرانی و دغدغه عواملی همچون سن، جنسیت، گرایش‌های فرهنگی و نظام‌های حقوقی داخلی تأثیرگذار می‌باشد و نکته بسیار مهم، تأکید بر مفهوم جدیدی با عنوان مدیریت حریم خصوصی است که متضمن اقدام دولت برای تقویت نظام حقوقی و قضائی برای حمایت برخط از حقوق افراد و استفاده آگاهانه و با رعایت جوانب احتیاط توسط کاربران فناوری‌های نوین می‌باشد (Lemi Baruh & et.al., 2017, p.8). در نرم‌افزارهای اجتماعی علاوه بر استفاده مستقیم از کودکان به‌عنوان مدل تبلیغاتی و کسب درآمد، راه دیگری نیز شیوع پیدا کرده است که با گرفتن عکس و فیلم از لحظات زندگی شخصی کودک و انتشار به‌صورت عمومی، افرادی را به‌عنوان دنبال‌کننده جذب می‌کنند و با بالا رفتن تعداد این دنبال‌کننده‌ها شرکت‌های تجاری از صاحب صفحه درخواست تبلیغ می‌کنند، هر چند که این تبلیغ اساساً ربطی به کودک نداشته باشد، باید توجه داشت که چه بحث درآمد و تبلیغ باشد چه نباشد، انتشار این تصاویر و فیلم‌ها در غیر از آنچه موافق مصالح عالیه کودک است و یا حداقل مخالف آن نیست، نقض حریم خصوصی او تلقی می‌شود.

کنوانسیون حقوق کودک در ماده ۱۶ به‌طور خاص به حریم خصوصی کودک اشاره نموده است: ۱- در امور خصوصی، خانوادگی و مکاتبات هیچ کودکی نمی‌توان خودسرانه یا غیرقانونی دخالت کرد یا هتک‌حرمت نمود. ۲- کودک در برابر این‌گونه دخالت‌ها یا هتک‌حرمت‌ها تحت حمایت قانون قرار دارد. برخی از حقوق‌دانان معتقدند پیشینه تصویب ماده ۱۶ نشان از حمایت کودک در مقابل اقدام‌های دولت دارد ولی به‌نظر می‌رسد کمیته حقوق کودک علاوه بر حمایت و اقدام‌های دولت، به حمایت این حق کودک در محیط خانواده هم تأکید دارد (حسینی/کبرنژاد، ۱۳۹۲، صص. ۲۰۶-۲۰۷). باید توجه داشت که

همیشه این موضوع به واسطه عدم رعایت والدین کودک پیش نمی‌آید و خود کودکان نیز با ورود به این محیط مراتب نقض حقوق خود را فراهم می‌آورند.

۱-۲- حفظ کرامت کودک در اسناد بین‌المللی

در جهان حاضر اصلی‌ترین مسائل حقوقی، حقوق مشترک بشر است و در بین مبانی حقوق بشر، کرامت انسانی و حیثیت ذاتی او مهمترین مبنا قرار داده می‌شود. عبارت کرامت انسانی از قرن ۲۰ به صورت رسمی در اعلامیه جهانی حقوق بشر زاده شد. از این رو، در مقدمه اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است: «شناسایی حیثیت ذاتی کلی افراد خانواده بشری و حقوق مساوی و غیرقابل انتقال آنان اساس آزادی و عدالت و صلح را در دنیا شکل می‌دهد» (مهرپور، ۱۳۷۴، ص. ۳۶۰). برخی اصول اعلامیه جهانی حقوق بشر که به رعایت کرامت انسانی بر آن‌ها توجه ویژه شده است عبارت‌اند از: حق حیات، در ماده ۳ اعلامیه، آزادی فطری بشر و مبارزه با بردگی، مواد ۱، ۳ و ۴، لغو شکنجه و رفتار بر خلاف شئون بشری، در ماده ۵، لغو تبعیض، مواد ۲ و ۷، حق دادخواهی و رسیدگی به اتهام در دادگاه صالح، مواد ۸، ۹ و ۱۰، اصل برائت، بند اول ماد ۱۱، اصل قانونی بودن جرم و مجازات، بند دو ماده ۱۱، رعایت حریم خصوصی افراد، ماده ۱۲، آزادی انتخاب و ترک اقامتگاه، مواد ۱۳ و ۱۴، حق تابعیت و تغییر آن، ماده ۱۵، آزادی شرکت در مجامع و اتحادیه‌ها، ماده ۲۰ اعلامیه و همچنین بند چهار ماده ۳۲، حق شرکت در اداره امور سیاسی کشور، بند اول ماده ۲۱، حق امنیت شخصی و اجتماعی، مواد ۳ و ۲۲، حمایت از شرافت و اعتبار افراد، ماده ۱۲، آزادی ابراز و تغییر عقیده؛ بنابراین، این تأکیدات حقوق بین‌المللی، گواهی بر اهمیت حق زندگی بر کرامت دارد (عمید و زنجانی و توکلی، ۱۳۸۶، ص. ۱۶۵). در دو میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ میلادی، نیز حیثیت ذاتی انسان مبنا سایر حقوق دانسته شده است (حقیقت‌پور، ۱۳۹۲، ص. ۳۴). در بسیاری از میثاق‌های بین‌المللی نیز کرامت انسانی ذکر شده است در حالی که کلمه کرامت از زمان‌های گذشته در زبان فلاسفه و در متون دین‌های مختلف اشاره شده است. بر فرض فیلسوفانی مانند سقراط، که دارای قدرتمندی، بزرگی و

حرمت است معتقد است انسان نباید دروغ بگوید یا خیانت کند؛ زیرا دارای کرامت ذاتی است. افلاطون انسان را زبده وجود و نخبه عالم امکان و عالم صغیر می‌داند. رعایت کرامت انسانی اگرچه با ظهور قرن بیستم مورد توجه حقوق‌دانان قرار گرفت، اما این ارزش از همان تولد همراه انسان بوده و از هزاران سال قبل توسط فیلسوفان و ادیان به انسان‌ها معرفی شده بود و به یقین یکی از مؤلفه‌های اقتدار قضائی به‌شمار می‌رود؛ زیرا اقتدار زمانی عینیت خارجی پیدا می‌کند که از ارزش‌های بنیادین بشری محافظت کند و امنیت و سلامت جامعه را تضمین کند، در غیر این صورت عدالت قضائی مخصوصاً عدالت کیفری رکن اصلی خود یعنی حراست از ارزش‌های اساسی بشر را از دست خواهد داد. شورای اتحادیه اروپا، طبق مصوبه «راهبردی اینترنت»، امنیت، کرامت و حریم خصوصی کودکان و نوجوانان در اینترنت بسیار مهم است و توانایی آن‌ها برای داشتن امنیت در استفاده، یادگیری، برقراری ارتباط و توسعه حائز اهمیت است. برخی اسناد بین‌المللی حقوق بشر که واژه کرامت انسانی در آن‌ها مورد تأیید قرار گرفته عبارت‌اند از: ۱- دولت‌های عضو منشور سازمان ملل متحد، ایمان خود به کرامت انسانی را اساس حقوق این سند اعلام کرده و در بند سوم ماده ۱ نیز احترام به حقوق بشر را مورد تشویق قرار می‌دهد و آزادی‌های اساسی برای همه افراد و بدون هیچ تمایزی را از اهداف ملل متحد برشمردند. ۲- میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی نیز طبق اعلامیه جهانی حقوق بشر تدوین یافته و در مقدمه هر دو میثاق، با ادبیاتی یکسان، بر اساس منشور ملل متحد، آشنایی با کرامت ذاتی و حقوق مساوی و اسقاط‌ناپذیر تمامی اعضای خانواده، به‌عنوان اساس آزادی، عدالت و صلح در دنیا شناخته شده است. همچنین در ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی هم آمده که با تمام افرادی که محروم از آزادی شدند، باید با انسانیت با آنان رفتار شود و به حیثیت و کرامت افراد احترام گذاشته شود. در ماده ۱۷ سند مذکور نیز بر منع ورود خودسرانه بر حریم خصوصی بر تعرض به شرافت و حیثیت انسان تأکید شده است. میثاق بین‌المللی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز در ماده ۱۳، ضمن شناسایی حق هرکس به آموزش و پرورش، تکامل و رشد شخصیت و کرامت انسانی و تقویت حقوق

بشر و آزادی‌های سیاسی را هدف آموزش و پرورش دولت‌های عضو قلمداد کرده است. اعلامیه کنفرانس جهانی حقوق بشر هم ضمن اینکه در مقدمه، شأن و منزلت ذاتی انسان‌ها را مورد تأکید قرار داده و رعایت کرامت ذاتی انسان را منشأ حقوق بشر می‌داند، عزم راسخ خود را به تجدید میثاق با شأن و کرامت شخص انسان اظهار کرده و در بند ۲۰، کرامت ذاتی اقوام بومی را مورد تأیید قرار داده و در بند ۵۵ نیز شکنجه را یکی از بدترین نوع جلوه‌های تعرض به کرامت انسانی دانسته که کرامت و حیثیت انسانی را نابود می‌کند. ۳- اعلامیه جهانی حقوق کودک تأکید دارد که همگان باید به منزلت و ارزش کودکان توجه داشته باشند و برای پیشبرد رشد اجتماعی و بهبود شرایط زندگی کودکان فعالیت کنند. یکی از اصول مغایر کرامت انسانی بر اساس این اعلامیه، بی‌توجهی به حقوق کودکان است که لازم است همه کودکان بدون توجه به نژاد، رنگ، جنس، مذهب، زبان، عقاید سیاسی و سایر عقاید، اصلیت اجتماعی و ملی، ثروت، تولد یا ویژگی‌های دیگر، از حقوق و آزادی توصیه شده در اعلامیه جهانی حقوق بشر برخوردار باشند.

۱-۳- حق سلامت کودک در اسناد بین‌المللی

مسئله سلامت کودکان و نوجوانان از جمله اصول اساسی کنوانسیون حقوق کودک است که در ماده ۲۴ به آن اشاره شده است. با توجه به اهمیت و حساسیت این موضوع، کمیته حقوق کودک تا کنون ۳ نظریه تفسیری در این باره بیان کرده است که مشتمل بر نظرات تفسیری شماره ۲، ۴ و ۱۵ به ترتیب با موضوعات «ایدز، اچ.آی.وی و حقوق کودک»، «سلامت بلوغ و رشد» و «حق کودک در بهرمندی از بالاترین استاندارد سلامت» است.

۱-۳-۱- پانزدهمین نظریه عمومی سازمان ملل متحد درباره حق سلامت کودک

دو نظریه تفسیری اول، به جنبه‌هایی از حق سلامت پرداخته و نظریه تفسیری شماره ۱۵ مصوب ۱۷ آوریل ۲۰۱۳ است، به حق سلامت کودک تأکید کرده است. بنا بر تصریح کمیته، حق سلامت کودک دارای اهمیت فراوانی است؛ زیرا همه کودکان از حق حیات و رشد برای بهره‌گیری از رفاه جسمی، عاطفی و اجتماعی برخوردارند. در ادامه به بررسی نظریه تفسیری شماره ۱۵ که کامل‌ترین قانون حقوق بشر در زمینه سلامت کودک را

شامل می‌شود، می‌پردازیم.

۱-۳-۲- ملاحظات جدید در مورد سلامت کودکان و نوجوانان

بنا بر اذعان کمیته حقوق کودک، قوانین بسیاری سلامت کودکان را تحت تأثیر قرار داده است که بسیاری از آن‌ها طی ۲۰ سال اخیر تغییر کرده و در آینده نیز دستخوش تحولاتی خواهند شد. از جمله این عوامل مشکلات جدید سلامت و تغییر اولویت‌های مربوط به آن است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: ایدز، آنفولانزا و اگیردار و کرونا. اهمیت توجه به سلامت روان، مراقبت از نوزادان و مرگ‌ومیرهای در سنین نوجوانی، معلولیت و مرگ‌ومیر، فقر، بیکاری، مهاجرت و بی‌خانمانی مردم، جنگ و عدم ثبات مدنی، تبعیض و به‌حاشیه رانده شدن، همچنین افزایش آگاهی در مورد تأثیر تغییرات آب‌وهوایی و سرعت شهرنشینی مرتبط بر سلامت کودکان، گسترش فناوری‌های نوین مانند واکسن و داروهای جدید، تغییر بیشتر بر مداخلات رفتاری و ساختاری مانند برخی رویه‌های فرهنگی که مرتبط با تربیت کودک و تأثیر مثبت بر آن است. علاوه بر موارد مذکور برخی موارد دیگر که بر سلامت نوجوانان تأثیر می‌گذارد عبارت‌اند از: کار کودک، ازدواج و بارداری زود هنگام، حوادث رانندگی، خودکشی و خشونت. همچنین وضعیت نوجوانانی که مورد بهره‌کشی و استثمار جنسی در فحشا و پورنوگرافی قرار گرفته‌اند، بسیار نگران‌کننده است؛ زیرا به معضلات و ناهنجاری‌هایی مربوط است که به‌طور جدی برای سلامت آن‌ها خطرناک است. از جمله این خطرات می‌توان ابتلا به بیماری‌های واگیردار از طریق روابط جنسی، ایدز، حاملگی‌های ناخواسته، سقط جنین و خشونت و بیماری‌های روانی اشاره کرد. کمیته مصرانه از دولت‌های عضو می‌خواهد که با ایجاد قوانین لازم و انجام اقدامات ضروری از کلیه اشکال استثمار جنسی و قاچاق انسان جلوگیری کنند. همچنین کمیته حق سلامت کودکان را که در ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق کودک تعریف شده است تفسیر می‌کند، یعنی حق فراگیر، نه تنها به پیشگیری به‌موقع و مناسب، ارتقاء سلامت، خدمات درمانی، توان‌بخشی و تسکینی، محدود نمی‌شوند بلکه حق رشد و توسعه نیز دارد. کودکان ظرفیت کامل خود را دارند و در شرایطی زندگی می‌کنند که آن‌ها را قادر می‌سازد به بالاترین استاندارد دست یابند. حق سلامت طبق ماده ۲۴

کنوانسیون حقوق کودک و رعایت جنبه‌های مربوط به وضعیت جسمانی او بسیار حایز اهمیت است. از این رو کودکان باید از همه اشکال خشونت، ضرر یا تجاوز جسمی، روانی، جنسی، اقتصادی، کاری، جنگی (مطابق مواد ۳۲-۳۹ کنوانسیون)، نیز فشار همسالان، تسلط همسالان، رفتارهای اهانت‌بار و... مصون و محفوظ بمانند. بررسی سلامت و عدم وجود نقص در کودک در زمان حاضر به معنای انجام روش‌های علمی مبتنی بر مصالح عالی‌ه وی است. اصل احتیاط حکم می‌کند در تصمیم‌گیری‌های مربوط به سلامت کودک، احتمال ایجاد خطر، بیماری‌ها و آسیب‌ها نیز توجه شود. دادگاه‌ها در عرصه بین‌المللی تمایل دارند در بررسی سلامت کودک به‌ویژه از بی‌توجهی جسمی و سوءاستفاده جنسی آن‌ها به‌طور جدی جلوگیری نمایند (Hasday, 2002, p.312). از این رو در مواردی که والدین نتوانند مراقبت پزشکی و امکانات درمانی مناسبی برای کودکانشان فراهم کنند، بر مبنای این معیار اساسی دادگاه‌ها مداخله (Heinemann, 1880, p.9) می‌کنند.

۱-۳-۳- اصول کلی ناظر بر شناسایی حق سلامت کودکان

سلامت به‌عنوان یک پیش‌شرط اساسی برای زندگی، شادی و رشد معرفی شده است. کنوانسیون حقوق کودک، حقوق مربوط به سلامت را به‌عنوان بخشی از هسته اصلی حقوق اقتصادی، اجتماعی کودک قلمداد کرده است. حقوق مرتبط با سلامت کودک مرتبط با اصولی داشته شده که عبارت‌اند از:

الف. تفکیک‌ناپذیری و وابستگی حقوق کودکان: در صورت حق سلامت کودک، از جمله حقوقی است که با شناسایی حقوق دیگر ارتباط مستقیم دارد و از سوی دیگر دسترسی به سلامت می‌تواند به سایر حقوق بهره‌مند شد.

ب. حق عدم تبعیض: در راستای شناسایی کامل حق سلامت برای همه کودکان، دولت‌های عضو برای تضمین عدم تبعیض در اعمال حق سلامت کودکان تعهدی بر عهده دارند. مهمترین زمینه‌هایی که تبعیض در آن‌ها ممنوع اعلام شده عبارت‌اند از: نژاد، رنگ، زبان، جنس، مذهب، عقاید سیاسی یا دیگر عقاید، ملیت، خواستگاه اجتماعی، اموال، معلولیت، ولادت یا دیگر وضعیت‌ها. علاوه بر موارد مذکور، منع تبعیض براساس گرایش‌های جنسی، هویت جنسی و وضعیت سلامت از جمله ابتلا به ایدز، اچ‌ای، وی و

سلامت روانی نیز مورد تأکید کمیته حقوق کودک قرار گرفته است که البته منع تبعیض بر اساس گرایش‌های جنسی به‌طور ضمنی، روابط همجنس‌گرایی را به رسمیت شناخته و مورد اعتراض بسیاری از دولت‌ها و افراد در عرصه بین‌المللی قرار گرفته است. از منظر کمیته حقوق کودک اصل منع تبعیض در مورد دختران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و مانعی برای کشتن نوزادان یا جنین‌های دختر، رویه‌های تبعیض‌آمیز غذا دادن به خردسالان، کلیشه‌های جنسیتی و دسترسی به خدمات قلمداد می‌گردد. البته کمیته تأکید کرده است که باید نیازهای متفاوت دختران و پسران و نیز تأثیر هنجارها و ارزش‌های اجتماعی مرتبط با جنسیت بر سلامت و رشد دختران و پسران مورد توجه قرار گیرد. همچنین باید رویه‌های زیان‌آوری که بر اساس جنسیت و هنجارهای رفتاری در سنت‌ها و عرف‌های مختلف که حق سلامت کودکان را نقض می‌کند، در نظر گرفته شود. کمیته تأکید می‌کند که کلیه برنامه‌ها و سیاست‌هایی که بر سلامت کودکان تأثیرگذار است، باید ضمن رهیافت ناظر بر برابری جنسیتی مورد توجه دولت‌ها باشد، به ترتیبی که فعالیت سیاسی زنان برای نوجوان، توانمندسازی اجتماعی و اقتصادی، شناسایی حقوق یکسان در زمینه سلامت جنسی و باروری و دسترسی مساوی به اطلاعات، آموزش، عدالت و امنیت و محو کلیه اشکال خشونت جنسی و مبتنی بر جنسیت تضمین شود.

ج. رعایت مصلحت (منافع عالیه) کودک: کمیته حقوق کودک مصلحت کودک را در کلیه زمینه‌های قضائی، قانونی، اجرایی و اجتماعی و غیره از دولت‌های عضو خواستار است. به‌علاوه این اصل باید در تصمیم‌های مربوط به سلامت کودکان نیز چه به‌صورت فردی و چه گروهی لحاظ شود. مصلحت فردی کودکان با توجه به نیازهای جسمی، عاطفی، اجتماعی و آموزشی و نیز جنس و سن ایشان، روابط با خانواده و سرپرست و پیشینه خانوادگی و اجتماعی کودکان مورد بررسی قرار گیرد.

د. حق حیات، بقا و رشد و شاخص‌های سلامت کودکان: طبق ماده ۶ کنوانسیون حقوق کودک، دولت‌های عضو متعهد هستند که حیات و رشد کودکان از جنبه‌های مختلف جسمی، روانی، رفتاری، روحی و اجتماعی را ضمانت کنند. در جوامع گوناگون عوامل بسیاری وجود دارند که زندگی، بقا و رشد کودکان را تهدید می‌کند و این عوامل باید

مدنظر دولت‌ها باشند تا کودکان به بالاترین استاندارد سلامت دسترسی یابند. نکته قابل تأمل آن است که کمیته حقوق کودک به صراحت حق سلامت و حیات جنین یا به عبارت دیگر کودکان قبل از تولد را به رسمیت شناخته و از دولت‌ها می‌خواهد که اقدامات لازم را در جهت حفظ سلامت مادران در دوران بارداری و دسترسی ایشان به تغذیه و مراقبت‌های درمانی و پزشکی مناسب انجام دهند تا از مرگ‌ومیر کودکان در دوران جنینی پیشگیری شود. از جمله موارد دیگر تسهیل تغذیه مناسب نوزادان با شیر مادر است که به‌عنوان رویه مطلوب از آن یاد شده است. علاوه بر این کمیته تأکید می‌کند که چگونگی رفتار والدین بر سلامت کودکان تأثیر دوچندان دارد.

هـ حق کودک به شنیده شدن: این حق کودک بر شنیده شدن نظرها و دیدگاه‌های کودک در زمینه مختلف می‌باشد و بنا بر سن و بلوغ وی باید به آن توجه شود. این حق ناظر بر کلیه جنبه‌های سلامت از جمله مقررات و خدمات درمانی و پزشکی می‌گردد. از جمله موضوع مطرح در این رابطه ارائه خدمات و مشاوره کودکان و والدین ایشان است تا کودکان بیاموزند که چگونه مهارت و توانایی خود را برای ارتقاء سلامت افزایش دهند.

۱-۴- حق سلامت جنسی کودک با حقوق و مسئولیت‌های والدین

کمیته حقوق کودک با استناد به توانایی‌های در حال رشد کودکان تصریح می‌کند که کودکان باید به مشاوره‌های محرمانه که توسط کارشناسان خبره در امور کودکان ارائه می‌گردد، بدون اینکه نیاز به رضایت والدین یا قیم قانونی وی داشته باشد در دسترس آنان قرار بگیرد. همچنین دولت‌ها باید رویه‌های قانونی مشخصی برای اعمال مراقبت‌های لازم به کودکان که والدین یا سرپرست قانونی ندارند، با توجه به سن و بلوغ کودکان به تصویب برسانند. به اذعان کمیته، دولت‌ها باید با رضایت خود کودکان را بدون أخذ کسب رضایت والدین یا سرپرست قانونی در برخی رفتارها و اقدامات پزشکی و درمانی کافی بدانند. از جمله در مواردی مانند آزمایش ایدز، اچ‌ای‌وی و نیز خدمات ناظر بر سلامت جنسی و باروری که مشتمل بر آموزش و راهنمایی در زمینه سلامت جنسی و پیشگیری از بارداری و سقط جنین ایمن می‌شوند، خود کودکان باید بتوانند

تصمیم‌گیرنده باشند. همچنین کمیته تصریح می‌کند که با توجه به آمار بالای حاملگی در میان نوجوانان در سطح جهانی و تهدیدات مرگ‌ومیر ناشی از زایمان، دولت‌ها باید تضمین کنند که سیستم‌ها و خدمات سلامت، ضرورت‌های مرتبط با سلامت باروری و جنسی خاص نوجوانان را مورد توجه قرار داده باشند که از جمله شامل خدمات تنظیم خانواده و سقط جنین ایمن می‌گردد. دولت‌ها باید تضمین کنند که دخترها می‌توانند در این زمینه مستقل باشند و در رابطه با سلامت باروری خود تصمیم‌هایی اتخاذ کنند. اعمال تبعیض‌هایی بر مبنای حاملگی نوجوانان نظیر اخراج از مدرسه باید ممنوع شود و دسترسی به فرصت‌هایی برای ادامه تحصیل باید محیا باشد.

۱-۵- قلمرو آموزش جنسی کودک اصول کلی ناظر بر شناسایی حق سلامت کودکان

کمیته تصریح می‌کند که آموزش سلامت جنسی باید مشتمل بر آگاهی در مورد بدن انسان باشد که جنبه‌های آناتومی، روان‌شناسی و عاطفی را دربرمی‌گیرد و باید در دسترس همه کودکان، دختران و پسران قرار گیرد. محتوای این آگاهی مرتبط بر سلامت و رفاه جنسی باید ناظر بر اطلاعاتی در رابطه با تغییرات بدن و مراحل نبوغ، پیشگیری از خشونت مبتنی بر جنسیت و اتخاذ رفتار جنسی مسئولانه به‌گونه‌های قابل فهم برای کودکان باشد.

۱-۶- حق آموزش (تعلیم) کودک در اسناد بین‌الملل

یکی از مهمترین مسائل حقوق کودک در جوامع امروزه، موضوع تعلیم و آموزش کودکان است. این حق از دو جهت قابل بررسی است: اول از این نگاه که حق کودک بر تعلیم، از تکالیف والدین است و آنان باید در این راه تمام تلاش خود را بکنند. دیگری وظیفه‌ای است که حکومت به‌عنوان متولی جامعه برای بسترسازی و بسیج امکانات دارد تا جامعه را به پیشرفت برساند که هیچ کودکی، کمبود یا مشکلی برای کسب علم نداشته باشد. مدارس و سازمان‌های آموزشی از جمله نهادهای اجتماعی است که بعد از خانواده نقش بسیار مهمی در زندگی اجتماعی کودکان، نوجوانان بر عهده دارد؛ زیرا دانش‌آموز

بیشتر وقت مفید و فعال خود را در مدرسه می‌گذراند. موقعیت و برنامه‌های مدرسه تأثیر مهمی در علاقه‌مندی یا فرار کودکان و نوجوانان دارد (رابرتسون، ۱۳۷۷، صص. ۱۲۹-۱۳۰). این حق کودک یکی از اصلی‌ترین موضوع‌های حقوق بشر است که حتی گاهی مورد نقض واقع می‌شود و والدین و آموزش و پرورش آن را رعایت نمی‌کند. در اتخاذ تدابیر آموزش در بند ۱ ماده ۸۲ کنوانسیون حقوق کودک بیان می‌دارد که در کشورهای طرف کنوانسیون حق کودک را نسبت به آموزش و پرورش به رسمیت می‌شناسد و برای دستیابی تدریجی به این حق و بر اساس ایجاد فرصت‌های مساوی، اقدام‌های زیر را معمول خواهند داشت:

- الف) اجباری و رایگان نمودن تحصیل ابتدایی برای همگان.
- ب) تشویق توسعه اشکال مختلف آموزش متوسطه، آموزش حرفه‌ای و کلی و در دسترس قرار دادن این‌گونه آموزش‌ها برای تمام کودکان و اتخاذ اقدام‌های لازم از قبیل ارائه آموزش و پرورش رایگان و دادن کمک‌های مالی در صورت لزوم.
- ج) در دسترس قرار دادن آموزش‌های عالی برای همگان بر اساس توانایی‌ها و از هر طریق مناسب.
- د) در دسترس قرار دادن اطلاعات و راهنمایی‌های آموزشی و حرفه‌ای برای تمام کودکان.

ه) اتخاذ اقدام‌هایی جهت تشویق حضور مرتب کودکان در مدارس و کاهش غیبت‌ها که باید این حقوق کودکان رعایت شود و همچنین ماده ۲۹ اهداف تعلیم و تربیت را شامل آموزش با کیفیت و همچنین تحمل، برابری و احترام به حقوق بشر، را به‌طور خاص مشخص می‌کند. در مواد ۵ و ۸۱ کنوانسیون حقوق کودک، مسئولیت اصلی آموزش را برعهده والدین قرار داده‌اند ولی بند ۲ ماده ۳ کنوانسیون، این مسئولیت را متوجه دولت نموده است. در سایر مواد کنوانسیون تعهداتی بر عهده اشخاص دیگر قرار داده شده است؛ برای مثال: بند ۲ ماده ۲) عبارت «اشخاصی که مسئولیت نگهداری از کودک را دارند» را به‌کار برده است و یا ماده ۲۷ عبارت‌های «والدین یا دیگرانی که در قبال کودک مسئولند و والدین یا دیگرانی که مسئولیت مالی در قبال کودک دارند» را به‌کار برده

است. باوجوداین، با در نظر گرفتن تعهداتی چون اجباری و رایگان بودن آموزش می‌توان تأکید کرد دولت مسئولیت اصلی در آموزش کودک در نظام بین‌المللی حقوق بشر را دارد و والدین در این باره نقش تکمیلی دارند ولی درباره تربیت کودک مسئولیت اصلی با والدین است. کمیته حقوق کودک در بند ۹ نظر تفسیری خود را متذکر شده است «که هدف آموزش باید اطمینان از این امر باشد که هر کودک در مدرسه مهارت‌های اساسی و ضروری زندگی را فرا گیرد و هیچ کودکی بدون آمادگی برای روبرو شدن با چالش‌های مورد انتظار در زندگی مدرسه را ترک نمی‌کند». از دیگر اسناد بین‌الملل حقوق بشر، اعلامیه حقوق بشر ۱۹۸۴ میلادی می‌باشد. در ماده ۲ این اعلامیه، آموزش و پرورش به‌عنوان یک حق اساسی اعلام گردیده است: ۱- هرکس حق دارد که از آموزش و پرورش بهره‌مند شود. آموزش حداقل تا حدودی که مربوط به تعلیمات ابتدایی و اساسی است، باید رایگان باشد. آموزش ابتدایی اجباری است. آموزش حرفه‌ای باید عمومیت پیدا کند و آموزش عالی باید با شرایط تساوی کامل، به‌روی همه باز باشد و همه بنابر استعداد خود بتوانند از آن بهره‌مند گردند. ۲- آموزش و پرورش باید طوری هدایت شود که شخصیت انسانی هرکس را به حد کامل رشد برساند و احترام به حقوق و آزادی‌های بشر را تقویت کند. آموزش باید به حسن تفاهم، گذشت و احترام به عقاید مختلف و دوستی بین تمام ملت، جمعیت‌های نژادی یا مذهبی باشد و همچنین توسعه فعالیت‌های ملل متحد را در راه حفظ صلح تصحیح نماید. ۳- پدر و مادر در انتخاب نوع آموزش و پرورش فرزندان خود نسبت به دیگران اولویت دارند. همچنین طبق ماده ۲۲ «حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی هر شخص برای رشد آزاد شخصیت او ضروری است». میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، حق دسترسی همگان به آموزش و پرورش را به‌رسمیت شناخته است. ماده ۱۳، اهداف آموزش و پرورش و نقش والدین در فرایند آموزش را مورد تأکید قرار می‌دهد. این ماده اساس و بنیان مواد ۸۲ و ۲۹ کنوانسیون حقوق کودک قرار می‌گیرد. ماده ۲۹ کنوانسیون حقوق کودک بر اساس ماده ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شامل دو موضوع مهم و اساسی، احترام به کرامت انسانی و فرهنگ و دیگری احترام به محیط طبیعی می‌باشد.

ماده ۲۸ دولت‌ها را ملزم به همکاری بین‌المللی در زمینه آموزش به‌منظور حذف جهل و بی‌سوادی در سراسر جهان و تسهیل دسترسی به دانش علمی و فرهنگی می‌کند. کنوانسیون مبارزه با تبعیض در آموزش پاریس (مصوب ۱۴ دسامبر ۱۹۶۰) به‌صراحت هرگونه تبعیض و تمایز در آموزش و محرومیت از آن را شامل نژاد، رنگ، جنسیت، زبان، مذهب، عقیده سیاسی، خواستگاه سیاسی یا ملی و وضعیت اقتصادی یا شرایط تولد را رد و مغایر با منزلت انسانی می‌داند و آن را حق یکایک افراد بشری می‌داند.

۱-۷- حق آزادی عقیده و بیان کودک در اسناد بین‌الملل

جامعه بین‌الملل در یک تفاهم جهانی، در ماده ۱۲ کنوانسیون حقوق کودک مقرر می‌دارد:

- ۱- کشورهای طرف کنوانسیون تضمین خواهند کرد کودکی که قادر به شکل دادن عقاید خود باشد، می‌تواند این عقاید را آزادانه درباره تمام موضوع‌هایی که مربوط به وی باشد ابراز کند. به نظرهای کودک مطابق با سن رشد وی، بها داده می‌شود.
- ۲- بدین‌منظور، خصوصاً برای کودک فرصت‌هایی فراهم می‌شود تا بتواند در هر یک از مراحل دادرسی‌های اجرایی و قضائی مربوط به وی، به‌طور مستقیم یا از طریق یک نماینده یا شخصی مناسب به طریقی که مطابق با مقررات اجرایی قوانین ملی باشد، ابراز عقیده نماید. در ماده ۱۳ کنوانسیون حقوق کودک هم حق آزادی بیان را برای کودکان و نوجوانان به‌رسمیت شناخته است. به موجب این ماده «کودک دارای حق ابراز آزادی عقیده است. این حق شامل آزادی جستجو، دریافت و رساندن اطلاعات و عقاید از هر نوع، بدون توجه به مرزها، کتبی یا شفاهی یا چاپ شده، به شکل آثار هنر زیبا از طریق هر رسانه دیگری به انتخاب کودک است». به موجب بند ۲ همان کنوانسیون، این آزادی را نمی‌توان محدود کرد، مگر در موارد قانونی و ضروری و برای حفظ آبروی دیگران یا برای حفاظت از امنیت ملی یا نظم عمومی یا به‌خاطر سلامت عمومی و مسائل اخلاقی. در ماده ۲۲ اعلامیه اسلامی حقوق بشر مصوب ۱۹۹۰ قاهره آمده است: ۱- هر انسانی حق دارد که نظر خود را به هر شکلی که مغایر با اصول شرعی نباشد، آزادانه بیان کند. ۲- هر انسانی حق دارد برای خیر و نهدی از منکر بر طبق ضوابط شریعت اسلامی دعوت کند.

۳- برانگیختن احساسات قومی یا مذهبی و یا هر چیزی که منجر به برانگیختن هر نوع حس تبعیض نژادی گردد جایز نیست. بر این اساس، والدین محق هستند تا ضمن اعمال برخی محدودیت‌های تربیتی، مانع اضرار به غیر از سوی کودکان در فضای مجازی شوند که منافاتی با آزادی عقیده و بیان کودکان دارد.

۱-۸- حق هویت کودکان در اسناد بین‌الملل

کنوانسیون حقوق کودک تنها سند الزام‌آور بین‌المللی است که مورد قبول اکثر کشورهای از جمله جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است. اصولی که در اسناد بین‌المللی برای هویت کودکان توجه شده شامل: نام، نام خانوادگی، تابعیت یا ملیت و روابط خویشاوندی است. مطابق اصل ۲ اعلامیه جهانی حقوق کودک، «کودک باید از بدو تولد صاحب نام و ملیت شود». متعاقباً بند ۱ ماده ۷ کنوانسیون، کودک را از حقوقی مانند «حق داشتن نام، کسب تابعیت، و در صورت امکان شناسایی والدین و قرار گرفتن تحت سرپرستی آن‌ها»، برخوردار نموده است. ماده ۸ کنوانسیون، کشورهای طرف کنوانسیون را مکلف نموده تا حق کودک را بر حفظ هویت خود از جمله نام و روابط خانوادگی طبق قانون تضمین کنند. کنوانسیون حقوق کودک به تضمین‌های هویت طفل نیز توجه کرده است. از جمله این تضمین‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: الف) الزام به ثبت ولادت: ثبت یکی از نهادهای تضمین حقوق است که امروزه در دنیا مورد توجه قرار گرفته است. ثبت احوال فرد که شامل وقایع چهارگانه تولد، ازدواج، طلاق و مرگ است (انصاری و طاهری، ۱۳۸۴، ص. ۷۵۷)، در قوانین کشورها مورد توجه قرار گرفت. ماده ۷ کنوانسیون مقرر داشته است: «تولد کودک بلافاصله پس از به دنیا آمدن ثبت می‌شود». ب) حفظ ارتباط خانوادگی: زندگی کودک با والدین و عدم جدایی ایشان، امکان گسیختگی هویتی را حذف می‌کند. در این راستا بند ۱ ماده ۹ کنوانسیون حقوق کودک، کشورهای طرف کنوانسیون را مکلف کرده تضمین نمایند که «کودکان علی‌رغم خواسته‌شان از والدین جدا نشوند، مگر مواردی که مقامات ذی‌صلاح مطابق قوانین و مقررات مصمم شوند که این جدایی به نفع کودک است». ج) پذیرش پناهندگی کودک با حفظ هویت:

پناهندگی کودک چنانچه بدون همراهی والدین باشد می‌تواند به هویت وی خدشه وارد کند. از این جهت ماده ۲۲ کنوانسیون مقرر داشته که کشورهای عضو، حمایت و مساعدت لازم از این‌گونه کودکان به عمل آورده و در خصوص ردیابی والدین یا سایر اعضای خانواده کودک و کسب اطلاعات از آن‌ها اقدام کنند. هویت ویژه‌گی یا کیفیتی است که موجب تمایز و شناسایی کسی از دیگران می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷، ص. ۸۱).

۹-۱- حق کودک در برابر حمایت از سوءاستفاده و استثمار جنسی در اسناد بین‌الملل

استثمار و سوءاستفاده جنسی از کودکان زشت‌ترین شکل خشونت علیه کودکان به‌شمار می‌آید و آسیب‌های جسمی و روانی متعدد جبران‌ناپذیری را به کودکان قربانی تحمیل می‌کند. آمارهای سازمان‌های بین‌المللی دولتی یا غیردولتی فعال در امور کودکان بر گسترش این اعمال در سطوح بین‌المللی و ملی دلالت می‌کنند. سازمان‌های بین‌المللی دولتی، در مقام تابعات فعال حقوق بین‌الملل، سعی کردند با ایجاد هنجارهای بین‌المللی از طریق تصویب کنوانسیون حقوق کودک و از طرف‌دیگر، با اطلاع‌رسانی و برگزاری همایش‌های بین‌المللی دولت‌ها را به مبارزه با استثمار و سوءاستفاده جنسی از کودکان تشویق کنند. در کنوانسیون حقوق کودک هیچ تعریفی از این رفتارها ارائه نشده است و فقط در ماده ۳۴ بر لزوم حمایت از کودک در قبال برخی از اعمال همچون الف) اغوا یا تحریک کردن کودک برای پرداختن به هرگونه فعالیت جنسی نامشروع؛ ب)، استفاده استثمارگرانه از کودکان در فحشا و پورنوگرافی یا دیگر اعمال جنسی نامشروع؛ ج)، استفاده استثمارگرانه از کودکان در نمایش‌ها و نگارش مطالب پورنوگرافی تأکید شده است.

۲- مبانی حقوق کودک در اسناد ایران

۲-۱- حق حریم خصوصی کودک در اسناد ایران

در نظام حقوقی ایران، حفظ حریم خصوصی مردم در اصل ۵، ۶، ۲۲ و ۲۵ قانون اساسی، آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، ماده ۲۴۱ قانون مجازات اسلامی

مصوب ۱۳۹۲، مواد ۵۷۰، ۵۷۱ و ۶۴۸ قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ و مواد ۱، ۲، و ۱۷ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ مورد تأکید قانون‌گذار قرار گرفت، اما از میان این مواد آنچه مستقیماً مربوط به بحث این تحقیق می‌شود ماده ۱۷ قانون جرایم رایانه‌ای است که بیان می‌کند: هرکس به وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او جز در موارد قانونی منتشر کند یا در دسترس دیگران قرار دهد، به نحوی که منجر به ضرر یا عرفاً موجب هتک‌حیثیت او شود، به حبس از ۹۱ روز تا ۲ سال یا جزای نقدی از ۵ میلیون ریال تا ۴۰ میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد؛ بنابراین به صراحت قانون‌گذار انتشار تصاویر و فیلم‌های اشخاص بدون رضایت را در صورت هتک‌حیثیت جرم‌انگاری کرده است و البته هیچ نامی از کودکان در قانون ذکر نشده، حتی اگر کودکان را جزء این گروه قائل شویم، اما باز خلأ آن احساس می‌شود. علاوه بر آسیب‌های روحی و اجتماعی برای کودک در زمینه نقض حریم شخصی، آسیب‌های جسمی و جانی نیز می‌تواند متعاقباً پدیدار شود، محوری‌ترین بحث در زمینه حریم شخصی، بر محور حریم شخصی اطلاعاتی می‌باشد که در خصوص کودکان دارای اهمیت بیشتری است؛ زیرا امکان سوءاستفاده‌های بعدی را نیز به وجود می‌آورد.

۲-۲- حفظ کرامت کودک در اسناد ایران

بند ششم اصل ۲، ۳، ۲۱، ۲۲، ۳۲، ۳۴، ۳۶، ۳۹ و ۱۶۵ قانون اساسی آزادی و کرامت انبای بشر را سرلوحه اهداف خود قرار می‌دهد. در این اصول به صورت مستقیم و غیرمستقیم به رعایت کرامت انسانی توجه خاصی شده است. همچنین در قانون حقوق شهروندی و آیین دادرسی کیفری ۱۳۹۲ شمسی (مواد ۲، ۳، ۷، ۹۳) به رعایت کرامت انسانی پرداخته است. رعایت مصلحت نوجوانان، آیین دادرسی نوجوانانی که از لحاظ قانون حقوق جزا هنوز بالغ نشدند باید به نحوی باشد که رعایت سن و مصلحت آن‌ها مدنظر قرار گیرد. در این رابطه تبصره ۱ ماده ۵۸۲ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: تحقیقات مقدماتی تمام جرایم افراد زیر ۱۵ سال به طور مستقیم در دادگاه اطفال و نوجوانان به

عمل می‌آید و دادگاه مذکور کلیه وظایفی را که طبق قانون بر عهده ضابطان دادگستری و دادسرا است انجام می‌دهد. تبصره ۲ ماده ۵۸۲ آیین دادرسی کیفری: در جرایم مشهود هرگاه مرتکب، طفل یا نوجوان باشد، ضابطان دادگستری مکلفند نسبت به حفظ آلات، ادوات آثار، علائم و دلایل جرم اقدام کنند، لکن اجازه تحقیقات مقدماتی از طفل یا نوجوان را ندارند و در صورت دستگیری وی، موظفند متهم را حسب مورد، فوری به دادسرا یا دادگاه اطفال و نوجوانان تحویل دهند. انقضای وقت اداری و نیز ایام تعطیل مانع از رجوع به دادسرا یا دادگاه اطفال و نوجوانان نیست. ماده ۸۲ مقرر می‌دارد علاوه بر موارد ماده مذکور در ماده ۲۰۳ این قانون، در جرایم تعزیری درجه پنج و شش نیز، تشکیل پرونده شخصیت در مورد اطفال و نوجوانان توسط دادسرا یا دادگاه الزامی است.

۲-۳- حق سلامت کودک در اسناد ایران

ضابطه تأمین سلامت کودک در رویه قضائی داخلی نیز مغفول نمانده است. در رأی صادره از شعبه ۱۹ دادگاه عمومی شهر ری در کلاسه پرونده ۵۹/۱۹/۸۰ مورخ ۱۳۸۱/۰۴/۳۱ دادگاه عامل سلامت جسمانی کودک را معیاری مهم در سنجش و تعیین مصلحت وی تلقی می‌کند. در قسمتی از این رأی آمده است: به نظر دادگاه اساساً دو عامل مهم صحت جسمانی فرزند و تربیت اخلاقی او می‌بایست در تصمیم‌گیری نسبت به حضانت مورد نظر قرار گیرد. بی‌توجهی به این دو در حقیقت بی‌توجهی به مصلحت طفل و در نتیجه ورود آسیب‌های غیرقابل جبران بر سلامت جسمی و روحی کودک است. کودک به دلیل جدا بودن زوجین از یکدیگر، فشارهای روحی ناشی از نبودن مادر در کنار خود را تحمل نموده و در چنین شرایطی خواننده می‌بایست جهت کم‌شدن این آسیب‌های عاطفی، احساسی و مراقبت خود را نسبت به نیازهای جسمی فرزند بیشتر اعمال نماید. لکنت زبان طفل می‌تواند به دلیل بدرفتاری، کم‌توجهی یا مراقبت نامناسب به وجود آمده باشد. علاوه بر این دندان‌های طفل دچار پوسیدگی شدید شده و حتی ایراد ضربه به عنوان یکی از عوامل ایجادکننده وضعیت بسیار نامناسب دندان‌های طفل مطرح است؛ بنابراین افسردگی و لکنت زبان طفل بیانگر آسیب‌های روحی، روانی و بیماری‌های دندان‌ی و کم‌خونی نشان از آسیب‌های جسمانی است که بر کودک ایجاد شده است.

دادگاه با در نظر گرفتن اینکه کودک در معرض خطر صدمات روحی و جسمی وی، حکم به سلب حضانت خوانده صادر می‌کند. در بررسی مصالح عالییه کودک باید موضوع حمایت و مراقبت از کودک در جهت آرامش و آسایش روحی و عاطفی او فراهم آورده شود. حمایت و مراقبت باید به مفهوم گسترده‌ای مطرح‌نظر باشد؛ زیرا آن دو با عباراتی کلی، مبهم یا سلبی (حمایت کودک از ضرر) تنصیص نشده‌اند. در همین‌راستا ماده ۲۹ قانون حمایت از خانواده اعلام می‌کند: دادگاه باید با توجه به وابستگی عاطفی و مصلحت طفل، ترتیب زمان و مکان ملاقات وی با پدر و مادر و سایر بستگان را تعیین کند. آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۳/۱۱/۲۷ قوه قضائیه نیز در ماده ۲۳ مقرر می‌دارد در مواردی که طفل به هر دلیل از ملاقات امتناع می‌کند، اجرای احکام باید با هماهنگی با دادگاه و تدابیر لازم از جمله ارجاع موضوع به مددکار اجتماعی و مرکز مشاوره خانواده برای جلب تمایل طفل به ملاقات اقدام نماید. اگر برای دادگاه محرز شود اجرای حکم حضانت یا ملاقات به سلامت روانی کودک آسیب وارد می‌کند، اجرای احکام می‌تواند با موافق دادگاه تا فراهم شدن آمادگی طفل، اجرای حکم را به تأخیر بیندازد. همچنین مطابق ماده ۴ قانون حقوق شهروندان بیان دارد: حق کودکان است که صرف‌نظر از جنسیت به‌طور خاص از هرگونه تبعیض، آزار و بهره‌کشی مصون و از حمایت‌های اجتماعی متناسب از جمله در حوزه سلامت، مراقبت در مقابل بیماری‌های روحی، روانی و جسمانی و خدمات بهداشتی و درمانی برخوردار باشند.

۲-۴- حق آموزش (تعلیم) کودک در اسناد ایران

طبق قوانین داخلی، آموزش و پرورش اجباری است. قانون اساسی از مهمترین قوانین در هر کشوری است. در قانون اساسی بیشتر کشورها ایجاد شرایط مناسب برای آموزش کودکان از وظیفه دولت محسوب می‌شود. چند اصل از قانون اساسی ایران به فراهم کردن امکاناتی برای آموزش و پرورش مجانی اشاره می‌کند: ابتدا در اصل ۳ آمده است: دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل ۲، همه امکانات خود را برای امور تحصیلات کودکان به کار برد. همچنین در اصل ۳۰ آمده است: دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان

دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور به‌طور رایگان گسترش دهد. همچنین ماده ۱۰۹ حقوق شهروندی اذعان می‌کند: حق دانش‌آموزان است که شخصیت و کرامت آنان مورد احترام قرار گیرد. نظرهای کودکان در موضوع‌های مربوط به زندگیشان باید شنیده و مورد توجه قرار گیرد، البته در حال حاضر طبق ماده ۴ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان ممانعت تحصیل کودک جرم بوده و فرد خاطی مستحق مجازات است. در ماده ۵ و قانون آموزش و پرورش اجباری آمده است: هرگاه طفلی به‌واسطه بیماری نتواند در موقع مقرر مشغول به تحصیل شود ولی او موظف است او را بلافاصله پس از رفع نجات به دبستان معرفی کند. ملاحظه می‌شود که هیچ ماده قانونی را نمی‌توان یافت که به استناد آن بتوان فردی را از حق تحصیل و تعلیم و تربیت محروم کرد و سلب چنین حقی خلاف مقررات و قوانین است.

۲-۵- حق آزادی عقیده و بیان کودک در اسناد ایران

یکی از ویژگی‌های مهم دین اسلام، آزادی عقیده و بیان در آن است. این اصل را می‌توان از برخی آیات استخراج کرد، آیه ۲۵۵ سوره بقره می‌فرماید: لا اکراه فی دین... یعنی... هیچ اجباری در دین نیست... به موجب این آیه، اکراه و اجبار در پذیرش دین و تبعیت از احکام آن نفی شده است (عمید زنجانی، ۱۴۲۱ق، ص. ۲۱۹) آیه اطلاق داشته و شامل کودک نیز می‌شود؛ بنابراین، یکی از انواع آزادی‌های مشروع کودکان، آزادی عقیده و بیان است. یعنی اینکه کودکان بتوانند آزادانه، اندیشه‌ها، احساسات و عواطف خود را به طرق مرسوم و ممکن بیان کنند. با طرح این نظرها و اندیشه‌هاست که کودک و به‌التبع، جامعه در مسیر رشد و تعالی قرار می‌گیرد و بالعکس سلب آزادی، موجب رکود افکار و علوم بشری بوده و حرکت تعاملی کودک و جامعه را مختل خواهد نمود. در اسناد ایران به‌صراحت از این حق کودکان سخن به میان نیامده است، البته پاره‌ای از اصول قانون اساسی به حق برخورداری دیگر اشخاص از این حق اختصاص یافته، برای نمونه: شهید مطهری می‌گوید: بشر مختار و آزاد است، به این معناست که رفتار او از خواست و اراده کامل او و از وجود قوه تمییز او سرچشمه می‌گیرد و هیچ عاملی او را برخلاف میل،

خواست، رضا و تشخیص او را وادار نمی‌کند، نه قضا و قدر و نه عامل دیگر (مطهری، ۱۳۸۳، ص. ۳۹۴). آیت‌الله جوادی آملی نیز آزادی بیان را حق طبیعی هر انسانی دانسته، اما اعمال آن را محدود عدم خروج انسان از مسیر انسانیت کرده است (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص. ۴۰۸). افراد در جامعه زندگی می‌کنند و با دیگران در تماس و ارتباط هستند و باید بتوانند آنچه که قابل درک و فهم است و به آن معتقدند را بیان کنند و یا آن از طریق کتاب و مطبوعات به دیگران منتقل کنند و دیگران را از افکار خود باخبر کنند. برخی گفته‌اند: «آزادی بیان به این معنا است که افراد علاوه بر اینکه به خاطر داشتن عقیده مخالف، هم امور دینی و هم در امور سیاسی نباید تحت پیگرد قانونی قرار گیرند. بلکه باید اجازه داشته باشند در عمل عقیده خود را بیان کنند و برای اثبات و جذب همفکران دیگر درباره آن تبلیغ کنند» (ابراهیمی، ۱۳۸۱، ص. ۲۷۰). آزادی عقیده و بیان وابسته به یکدیگرند، آزادی نخست بدین معناست که یک شخص اجازه داشته باشد آن‌طور که دوست دارد فکر کند و آزادی دوم گفتن و پخش کردن اعتقادات و تفکر برای دیگران از راه وسایلی همچون سخن گفتن، رسانه‌ها، مطبوعات، آموزش، نمایش، سینما، رادیو، تلویزیون و... است (عباسی، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۲). والدین نمی‌توانند با تکیه بر حق آزادی عقیده و بیان کودک در فضای مجازی، قصور خود در تربیت او را توجیه و از تبعات حقوقی نقص در تربیت که همانا مسئولیت مقرر در ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی است، فرار کنند. همچنین، اگرچه در قانون اساسی در مورد آزادی بیان به صراحت به آزادی عقیده افراد اشاره‌ای نکرده ولی با استفاده از وحدت ملاک اصول ۲۴، ۸۴، ۸۶، ۱۷۵ از قانون اساسی می‌توان رسمیت بخشیدن به این حق را ثابت کرد. اسلام برای آزادی بیان، اصالت و قداست زیادی قائل شده، آن را به رسمیت می‌شناسد و از آن به‌عنوان ابزاری برای پیشرفت تفکر، تکامل و تعالی مادی و معنوی بشر یاد می‌کند. در دیدگاه اسلامی، ممنوع کردن انسان از این نعمت الهی، بزرگترین تجاوز به طبیعی‌ترین و فطری‌ترین حق انسانی او است (آیتی، ۱۳۷۳، ص. ۱۵).

۲-۶- حق هویت کودکان در اسناد ایران

در حقوق ایران از هویت فردی تعریف نشده است فقط به‌طور ضمنی از عنصر هویت حمایت کرده است. برخی حقوق‌دانان ممیزات فرد طبیعی شامل نام، محل اقامت و اسناد ثبت احوال دانسته و گفته‌اند منظور از خصوصیات و ویژگی افراد، اوصاف و نشانه‌هایی است که انتساب آن‌ها به هر شخص موجب تمییز او از هم‌نوعان خود می‌گردد (صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۹۲، ص. ۸۰). در حقوق ایران نهادهایی که حمایت از هویت کودک در آن مستتر است عبارت‌ند از ۱- نسب: «منتهی شدن ولادت شخصی به دیگری یا دو شخص به ثالث را نسب می‌گویند» (صاحب جواهر، ۱۳۹۴، ص. ۷۰). در حقوق ایران نسب را به مشروع و نامشروع تقسیم و در تفکیک این دو به وجود ازدواج دائم و موقت بین والدین حین انعقاد نطفه توجه شده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۲) که نیاز به توضیح بیشتر دارد. ۲- ثبت احوال: مطابق ماده ۱ قانون ثبت احوال یکی از وظایف سازمان ثبت احوال، ثبت ولادت و صدور شناسنامه است. این حمایت، کلیه اطفال متولد در ایران را صرف‌نظر از تابعیت پدر شامل می‌شود. ماده ۱۲ این قانون، اطلاعاتی را که در شناسنامه باید به ثبت برسد، علاوه بر نام و نام خانوادگی صاحب سند و جنس او، شامل کلیه اطلاعات شخصی مربوط به پدر و مادر و تولد فرد اعلام کرده است. به‌منظور پیشگیری از ثبت طفل برای اشخاصی غیر از والدین، گواهان به‌عنوان تأییدکنندگان تولد طفل و هویت او و والدینش مورد توجه قرار گرفته است. ۳- سرپرستی کودک با حفظ هویت: حقوق ایران با قبول لزوم سرپرستی کودکان بی‌سرپرست و با توجه به لزوم حفظ هویت واقعی طفل، نهادی مشابه فرزندخواندگی را تحت عنوان «سرپرستی» با اداره مورد شناسایی قرار داده است. در صورت ورود کودک به نهاد سرپرستی قانون حمایت از کودکان بی‌سرپرست ثبت احوال موظف است شناسنامه جدیدی برای طفل با مشخصات زوجین سرپرست صادر کند. به‌منظور حفظ هویت اطفال در صورت صدور حکم سرپرستی، شناسنامه اصلی کودک باطل نمی‌شود و مشخصات قبلی وی به همان وضعیت در اداره ثبت احوال حفظ می‌گردد. در خصوص ضمانت اجرای حفظ هویت کودک، ماده ۳۱ قانون مجازات اسلامی: دزدیدن، مخفی کردن یا قلمداد نمودن طفل به زن دیگری غیر از مادر او را جرم‌انگاری کرده است.

ماده ۳ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب سال ۱۳۸۱ خرید و فروش، بهره‌کشی کودک که گاه والدین نیز در آن نقش دارند به‌ویژه کودکان خردسال می‌تواند بی‌هویتی آنان را به‌دنبال داشته باشد، ممنوع بوده و مجازات حبس از ۱ ماه تا ۱ سال یا جزای نقدی از ۱۰ تا ۲۰ میلیون ریال برای مرتکب قرار داده است.

۲-۷- حق کودک در برابر حمایت از سوءاستفاده و استثمار جنسی در

اسناد ایران

در قانون کشور جمهوری اسلامی ایران با توجه به در نظر قرار دادن قانون مجازات اسلامی در ماده ۱۹ تعزیرات که به آزار جنسی کلامی آن هم به‌صورت ضمنی و ماده ۳۷ همین قانون به آزار جنسی که به غیر از تجاوز می‌باشد اشاره شده (عمل منافی عفت) و در نهایت ماده ۲۲۴ که تجاوز به عنف را جرم‌انگاری کرده که تعریف دقیقی از اصطلاح آزار جنسی به‌کار نبرده است. البته در ماده ۱۰ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان در مورد سوءاستفاده جنسی کودکان مقرر می‌دارد: هرکس نسبت به طفل یا نوجوان مرتکب آزار یا سوءاستفاده جنسی شود، در صورتی که مشمول مجازات حد نباشد با در نظر گرفتن شرایطی مانند وضعیت بزه‌دیده، وضعیت مرتکب و آثار جرم، به مجازات مقرر در تبصره ماده محکوم می‌شوند. بی‌تردید از کارکردهای مثبت و امتیازات فضای سایبری نمی‌توان چشم‌پوشی کرد و مطابق منشور حقوق شهروندی و مطابق ماده‌هایی که در ادامه توضیح داده خواهند شد، استفاده آزادانه از فضای مجازی حق همه شهروندان است. مطابق ماده ۳۳ حق شهروندان است که آزادانه و بدون تبعیض از امکان دسترسی و برقراری ارتباط و کسب اطلاعات و دانش در فضای مجازی بهره‌مند شوند. این حق ازجمله شامل احترام به تنوع فرهنگی، زبانی، سنت‌ها و باورهای مذهبی و مراعات موازین اخلاقی در فضای مجازی است. ایجاد هرگونه محدودیت (فیلترینگ، پارازیت، کاهش سرعت یا قطعی شبکه) بدون مستند قانونی صریح ممنوع است و ماده ۳۴ بیان می‌کند: حق شهروندان است که از مزایای دولت الکترونیک و تجارت الکترونیک، فرصت‌های آموزشی و توانمندسازی کاربران به‌صورت غیرتبعیض‌آمیز برخوردار شوند همچنین در ماده حق شهروندان است که از امنیت سایبری و فناوری‌های ارتباطی و

اطلاع‌رسانی، حفاظت از داده‌های شخصی و حریم خصوصی برخوردار باشند. این مواد گوشه‌ای از قوانین حقوق شهروندی بود که به آن‌ها اشاره شد. حال علاوه بر آن هم کودکان را با نگرانی‌های فوق‌الذکر و واقعیات جهان ارتباطات نمی‌توان تن‌ها گذاشت؛ بنابراین باید به دنبال سازوکاری بود تا ضمن پذیرش حضور فضای نوین سایبری در متن زندگی امروز افراد، نگرانی‌ها و دغدغه‌ها با وجود ایمن کردن سایبر کم‌رنگ شوند. برای حصول این نتیجه مهم، نیازمند اقدام‌هایی متوازن و همه‌جانبه هستیم که تدوین قوانین حمایتی در سطح ملی و بین‌المللی تنها بخشی از آن می‌باشد. وضع قانون و اجرای قاطعانه آن در این زمینه نیز مانند بقیه مسائل اجتماعی راهگشا و مفید است، اما قطعاً نباید راه‌حل نهایی تلقی شود. تربیت مدیران شایسته و تولیدکنندگان متعهد برای رسانه‌ها و آموزش آنان در این خصوص، تقویت نظارت عمومی و خصوصاً نهادهای غیردولتی، تدوین راهنمای کاربردی در زمینه حقوق و روان‌شناسی کودک، تهیه قانون، پیش‌بینی سیاست‌های تشویقی و تنبیهی کارآمد، توجه بیشتر به بخش مدرسه و از همه مهمتر بازنگری در وظایف و کارکرد خانواده از جمله رؤس برنامه جامعی است که باید برای حمایت از حقوق کودک در فضای مجازی تدوین شود (محمدی، ۱۳۷۹، ص. ۷۱).

بحث و نتیجه‌گیری

در حقوق بشر همان‌طور که پیداست کودکان طبق مواد کنوانسیون حقوق کودک دارای حق و حقوقی مانند آزادی بیان و عقیده و مذهب، رعایت حریم خصوصی، آزادی دسترسی به اطلاعات و ... را می‌باشند که این حقوق کودکان در همه موارد چه در خانواده، تحصیل و اندیشه و حتی در دنیای دیجیتال مانند رسانه‌ها باید رعایت شود و نقض حقوق آنان جرم محسوب می‌شود؛ بنابراین طبق این حقوق کودکان و نوجوانان که حفظ آن به اثبات رسیده، می‌توان بیان کرد که در فضای مجازی هم کودکان دارای این حقوق هستند و مانند بزرگسالان حق دسترسی و استفاده از این فضا را دارند، چرا که نهادهای مربوطه به این نتیجه رسیدند که اگر فضای امن ایجاد شود و دسترسی مناسب در فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان فراهم شود نه‌تنها از آسیب‌ها مصون

می‌شوند بلکه فرصت رشد و کسب دانش و مهارت‌های ارتباطی را هم به دست می‌آورند بر این اساس ضروری است که این مبانی حقوق کودکان پُراهمیت جلوه داده شود و از آن به عنوان اساسی‌ترین حقوق کودک در راستای حمایت از او در قوانین رسانه‌ای به کار گرفته شود و در کنار آن به آموزش‌هایی برای استفاده از فضای مجازی برای حفاظت از اطلاعات کودکان ایجاد شود که مطابق آن در مورد کودکان زیر ۱۳ سال، ارائه اطلاعات شخصی در فضای مجازی و برخط منوط به رضایت والدین می‌باشد که از نظر موافقان این طرح، خطرها و تهدیدهای برخط برای کودکان تا حد قابل ملاحظه‌های کاهش خواهد یافت. البته در رابطه با این طرح پیشنهادهای انتقادی نیز مطرح می‌باشد. به نظر در تجمیع مطالب این بخش باید یادآور شد که کودکان بخش زیادی از اطلاعات خصوصی خود را در محیط‌هایی چون گروه‌های تبادل، کانال‌های اجتماعی، سایت‌های بازی‌های رایانه‌ای و مثل آن را در اینترنت افشا می‌کنند که گردآوری غیرقانونی آن اطلاعات خطری جدی برای نقض حریم خصوصی آن‌ها به شمار می‌آید، چرا که نمی‌توان متوجه شد که این اطلاعات به دست چه کسانی می‌افتد و چگونه مورد تعرض آنان قرار می‌گیرد. چنین شرایطی می‌تواند کودکان را در معرض سوءاستفاده‌های تجاری از اطلاعات آن‌ها با هدف‌گیری تبلیغاتی قرار دهد که از این جهت هم باید نسبت به حریم خصوصی اقدامی به عمل آید. در نهایت در این مقاله سعی شد تا حقوقی که کودکان چه در حقوق بشر و چه در کنوانسیون از آن برخوردار هستند مانند حق حریم خصوصی و حق کرامت، حق آموزش، حق سلامت، حق هویت و سایر حقوق کودک را مورد بررسی و ارزیابی و شناسایی قرار دهیم و به وجود و مهم بودن این حقوق پی ببریم، چرا که در درجه اول باید از این حقوق اساسی کودکان حمایت و در وهله بعد مطابق حقوق شهروندی ایران که بیان می‌کند این حقوق برای کودکان نیز وجود دارد، بتوانیم در زمینه حمایت از حقوق کودک در فضای مجازی اقدام کنیم تا مسئولیت خانواده‌ها و دولت‌ها، قوانین و حمایت‌ها در این راستا محقق شود.

فهرست منابع

- آیتی، حمید (۱۳۷۳)، *آزادی عقیده و بیان به همراه دو نوشته حقوقی دیگر*، تهران: انتشارات فردوسی.
- ابراهیمی، محمد (۱۳۸۱)، *درآمدی بر حقوق اسلامی*، تهران: انتشارات سمت.
- اسلامی، رضا و میریان، سیده سارا (۱۳۹۴)، *بردگی جنسی کودک و مکانیسم‌های مبارزه حقوق بشر و قوانین ایران*، *مجله حقوق جزاء*، شماره ۱.
- انصاری، مسعود و طاهری، محمدعلی (۱۳۸۴)، *دانشنامه حقوق خصوصی بشر*، تهران: محراب فکر.
- بدار لوک؛ ژوزه دزیل و لوک المارش (۱۳۸۳)، *روانشناسی اجتماعی*، ترجمه حمزه گنجی، تهران: نشر ساوالان.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۲)، *ترمینولوژی حقوق*، تهران: گنج دانش.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، *جامعه در قرآن*، قم: مرکز نشر اسراء.
- حسینی اکبرنژاد، حوری و حسینی اکبرنژاد، هاله (۱۳۹۲)، *تحلیل کنوانسیون حقوق کودک*، بی‌جا: شورای فرهنگی.
- حقیقت‌پور، حسین (۱۳۹۲)، *کرامت انسان در فقه و حقوق اسلامی*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، *لغتنامه دهخدا*، تهران: انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- رابرتسون، یان (۱۳۷۷)، *درآمدی بر جامعه؛ ترجمه: حسین بهروان*، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- صاحب جواهر، محمدحسن (۱۳۹۴)، *جواهرالکلام فی شرایع الاسلام*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- صفایی، سیدحسین و قاسم‌زاده، سیدمرتضی (۱۳۹۲)، *حقوق مدنی اشخاص و محجورین*، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- عباسی، بیژن (۱۳۹۰)، *حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین*، تهران: دادگستر.
- عمید زنجانی، عباسعلی و توکلی، محمد مهدی (۱۳۸۶)، *حقوق بشر و کرامت ذاتی انسان*

در اسلام، فصلنامه حقوق، مجله دانشگاه حقوق و علوم سیاسی، شماره ۵.
عمید زنجانی، عباسعلی (۱۴۲۱ق)، *فقه سیاسی*، تهران: امیرکبیر.
محمدی، مهدی (۱۳۷۹)، *اخلاق رسانه‌ها*، تهران: نقش و نگار.
مطهری، مرتضی (۱۳۸۳)، *مجموعه آثار*، قم: صدرا.
مهرپور، حسین (۱۳۷۴)، *حقوق بشر در اسناد بین‌المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران*، تهران: اطلاعات.

Brown lie, Ian and Goodwin-gill(2006), *Guy, Basic documents on Human Rights*, New York.

Hasday, JE, (2002), Parenthood divided: A legal history of the bifurcated law of parental relations' Georgetown, *Law Journal*, Vol, 90 No.2.

Heinemann's Appeal, (1880), 96 Pa. 112,115.

Lemi Baruh. et.al.(2017). "Online Privacy Concerns and Privacy Management: A Meta-Analytical Review," *Journal of Communication*, No. 67.

Mow bray, Alastair(2007), *European Convention on Human Rights*, New York: Oxford University Press.